

- Івана Сварників // Жовтень. – 1984. – № 10. – С. 97–110.
6. Історія України в документах і матеріалах / Уклад. М. Н. Петровський, В. К. Путілов. – К. : Вид-во АН УРСР, 1941. – Т. 3. – 291 с.
  7. Мыцык Ю. А. Новые данные о черноморских походах запорожского казачества против Османской империи и Крымского ханства в конце – первой половине XVII века / Ю. А. Мыцык // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века / Отв. ред. В. Н. Королев. – Ростов-на-Дону : Изд. Р/Д пединститута, 1986. – С. 126–137.
  8. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. – Ф. 2, спр. 13402.
  9. Падалка Л. В. По вопросу о существовании Запорожской Сечи в первые времена запорожского казачества / Л. В. Падалка // Киевская старина. – 1894. – № 5. – С. 258–276; № 6. – С. 439–461.
  10. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 181, оп., спр. 54/74.
  11. Самійло Величко. Літопис / Самійло Величко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 373 с.
  12. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької / М. Слабченко // Праці комісії по виучуванню історії західноруського та українського права. – К., 1927. – Вип. 3. – С. 320–351.
  13. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків у 3-х томах / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.
  14. Arhiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Zamojskich. – Spr. 802.
  15. Pamiętnik wojny Chocińskiej. – Petersburg, 1854. – 208 s.

V. Shcherbak

### ZAPORIZKA SICH ON BAZAVLUK

*The article examines the origins, positioning, and functioning of the Zaporizka Sich on Bazavluk (1593–1638). The authors pays special attention to the Cossack community on the Sich and discerns their role in the struggle against Turks and Tatars and in the genesis of the liberation movement in Ukraine.*

**Keywords:** Zaporizka Sich, Bazavluk, Sich community.

УДК 947.78»10/14»

Балабушевич Т. А.

### ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XI–XV ст.)

*Статтю присвячено висвітленню політичного й економічного розвитку Підкарпатської Русі XI–XV ст., який досі розглядається в руслі старих стереотипів. Дослідження здійснено на підставі залучення іноземних джерел і публікацій, а також раніше замовчуваних творів авторів міжвоєнної доби.*

**Ключові слова:** Підкарпатська Русь, хорвати, русини, волохи, руське герцогство, солеваріння, торгівельні зв'язки.

Закарпаття, або Підкарпатська Русь, належить до регіонів з надскладною політичною історією і так само складним етногенезом, вивчення якого довгий час блокувалось найрізноманітнішими політичними стереотипами. Тому навіть зараз у багатьох сучасних підручниках історії України розділу про Підкарпатську Русь часто просто немає, а згадки про її економічний розвиток залишаються на рівні старих повторів про мало не вічний економічний занепад. Тимчасом завдяки нинішньому доступу до іноземних ви-

дань, забутих або замовчуваних праць істориків міжвоєнної доби, можна по-новому висвітлити політичну та економічну історію цього краю.

Уже в епоху Великого переселення народів через Карпати пройшло плем'я білих хорватів, частина якого залишилась на цій території назавжди [5, с. 160–169]. Є відомості про існування в Карпатах об'єднання племен під назвою «Велика Хорватія» [5, с. 105–132]. У 70–80-х рр. IX ст. до Верхнього Потисся простяглися межі Першого Болгарського царства, яке за часів

царя Сімеона (893–927) контролювало низинні терени Підкарпатської Русі [5, с. 26–27], а західні терени перебували під впливом Великоморавської держави [5, с. 37]. У джерелах згадуються соляні шахти Мараморощини, гради Унг, Мункач, Вари-Боржава, Гунг [11, с. 47].

Існує чимало тверджень щодо впливу на підкарпатські терени Київської Русі. Літописи згадують про повстання хорватів десь у 992 р. і його придушення Володимиром Святославичем [7, с. 105]. Деякі славісти вважають культуру білих хорватів основою культури карпатських русинів, етнічні ознаки яких визначились саме у IX–XI ст. Утім, сучасні автори вважають належність цих теренів до складу Русі лише науковим припущенням. Ще одним етносом, крім білих хорватів, що мешкав на цих теренах здавна, були кочові волохи романського походження, які на відміну від слов'ян вели напівкочовий спосіб життя. У період поширення християнства на ці терени вони прилучилися разом з болгарами і хорватами до східної гілки християнства.

Близько 896 р. мадяри перейшли Венецький перевал по долині Латориці, підкорили князівство Лаборця, як свідчить найдавніша угорська хроніка «Гесте Гунгарорум» («Діяння угорців») [18, с. 516]. Після цього неодноразово спалахували війни слов'ян з уграми. Нестор-літописець у 898 р., згадуючи мадярів, повідомляє: «Воювати на живущие волохи и словіни». Завоювання угорцями теренів майбутнього королівства відбувалось поступово. Південну частину нинішнього Закарпаття у 30-х р. XI ст. загарбав перший угорський король Іштван I Святий. У 1031 р. він передав край своєму сину Імре, який одержав титул «Герцога Руського», очевидно, саме через наявність на цих теренах руського населення. Спершу тут панувала місцева слов'янська знать, але врешті, на кінець XIII ст., Підкарпатська Русь була повністю підкорена Угорщиною. У хроніках цей край згадувався, як «*Marchia Ruthenorum*» [21, с. 108]. Ця Руська марка, очевидно, існувала в складі князівства Трансильванії, що сформувалось під час завоювання. На його чолі стояли не мадяри, а секеї – пізніше секеї та сакси. Секеї – етнічна група, походження якої досі не з'ясовано. Вона відрізняє себе від решти угорців, вважаючи себе вершками шляхти. Існує думка, що саме секеї говорять найвишуканішою угорською мовою. Пишаються тим, що здавна лише виконували сторожову службу і ніколи не належали до невольного населення.

Іштван I 1003 р. розбив місцевого воєводу-секея Дьюлу і приєднав ці терени до королівства, але надав йому деяку автономію, яка і зберігалась до 1301 р. [21, с. 121]. Правив цим князівством зазвичай воєвода, що належав до секеїв або саксів, яких після навали татаро-монголів,

що зруйнували Мукачеве, Ужгород, Тячів, Солотвино, король Бела IV запросив разом з італійцями на спустошені землі.

Вони поселились, зокрема, у місті Лампертсас (нині Берегово), почали активно розвивати здавна поширене тут виноградарство, добували золото. Саме в Берегові 1247 р. почали відбуватись ярмарки, на яких торгували вином, худобою, хлібом. Одним із найдавніших промислів Закарпаття, де успішно розвивалось ремесло, особливо виготовлення знарядь праці, зброї, предметів побуту, було добування солі біля Солотвина і торгівля нею [10, с. 26]. У джерелах VII–XII ст. згадується соляний шлях із Підкарпатської Русі до інших країн Східно-Центральної Європи по Тисі [13, с. 24].

Підпорядковуючи Закарпаття, угорці спочатку закріплювалися в містах, а решта теренів використовували як мисливські угіддя, тому навколо міст поселялись чимало мисливців, псарів, сокольників. [10, с. 23]. Місцеве населення зобов'язувалось поставляти продукти, будували й укріплювали замки, потреба яких не зникла через шляхетські сутички, сепаратистські виступи проти короля, так і необхідність захисту від зовнішніх ворогів.

Політичне та економічне життя краю у добу пізнього середньовіччя залишалось дуже неспокійним. Мадяри намагались поширити свій вплив за Карпати, на терени Галицької Русі, а тимчасом протягом сорока р. частина Закарпаття належала до складу Галицько-Волинської держави [11, с. 53]. Очевидно, саме через наявність її мадяри спочатку надали населенню Руської марки певні привілеї, ішпана (графи) марки називали руським герцогом і не підпорядковували католицьким єпископам місцеву православну церкву [14, с. 28]. Але поступово запроваджуються структури угорського королівства: у 1214 р. – Ужанський комітат, у 1262 р. – Угочанський, у 1263 р. – Березький, а у 1303 р. – Марамороський [10, с. 26].

Як і у сусідніх європейських країнах, у Підкарпатській Русі розвивалось замкове господарство. Всі землі і замки на них були власністю корони і надавались у користування шляхті, з якої призначались ішпани, що облаштовували господарство, збирали податки, дбали про оборону [20, с. 27]. У кожному комітаті для цього були урядники [13, с. 214], серед яких чимало слов'ян, але вони швидко мадяризувались [4, с. 131].

Поступово угорські королі почали надавати замки і прилеглі терени по всій країні, зокрема і Підкарпатській Русі, шляхті та аристократії, а також своїм родичам. Так з'явилися нові господарі Хуста, Вишково, Тячева. У привілеях на ці землі зазначалось, що навколишні мешканці

мають виконувати повинності на користь нових власників. Землі надавались і католицьким орденам – павликіанам, августинцям. Зокрема, великому монастирю в Лелесі 1214 р. король Ендре II подарував землі у Березькому та Ужанському комітатах [10, с. 31].

Серед доміній, що виникали і розвивались у XII–XIII ст., найбільшими були Ужанська, Мукачівська, Севлюська. Намісник кожної з них третину зібраних податків залишав собі, а решту віддавав королівському двору. Крім фортець, будувались нові міста і містечка для служилих людей. Деякі з них, зокрема у Трансильванії, були засновані запрошеними королями саксонцями. Найбільше їх осіло у Мукачеві, Берегові, Севлюші, Хусті та Тячеві, а також у Солотвині і Сігеті, де вони залучались до солеваріння [10, с. 32]. Право поселитись надавалось в основному саксам-ремісникам, їхня діяльність сприяла розвитку і місцевого ремесла.

Поширення на Підкарпатську Русь «Золотої булли» Ендре II (1222 рік) і доповнень до неї 1231 та 1235 р. закріпило права шляхти на землі і впорядкувало повинності. Поступово зникають рештки рабства і виникає панщина. Значну частину підданих становили лібертини, які тепер залучались до панщини, але поступово переводились на натуральний оброк. Колишні замкові люди одержували земельні наділи і мусили за це відробляти різні повинності. Серед слов'янського населення були також удворники, які працювали в господарстві, але не залучались до військової служби [4, с. 117].

Особливу категорію сільського населення XII – першої половини XIII ст. становили йобагіони – вільні общинники, яких тепер обкладали повинностями, але меншими, ніж удворників, вони зберігали право переходу. Поступово різниця між різними категоріями зменшується і формується стан залежного селянства [13, с. 28]. Ще одну групу становили вільні госпіти – здебільшого переселенці, угорці з центральних регіонів, де повинності були більшими, німці та волохи. Спочатку госпіти звільнялись від повинностей, потім мусили сплачувати оброк, але найдовше зберігали право вільного переходу [13, с. 215].

Поступово Ужгород, Берегово, Мукачеве, Севлюш ставали не лише резиденціями комітатських властей та королівськими фортецями, а й осередками економічного життя. Розвиток Хусту, Вишково, Тячева, Солотвина, Вилоку був пов'язаний з видобутком і торгівлею сіллю. Міста втягувались у торгівлю з Галицькою Руссю, Чеським королівством, словацькими та волоськими землями в складі Угорщини.

У відновленні господарства після переходів через ці землі монголо-татар тут активно відбу-

довується економіка, посилюється оборонне будівництво, яке стає переважно кам'яним, зростають міста, збільшується завдяки природному приросту і міграційним процесам кількість населення [13, с. 216–217].

Зростають і земельні володіння. Частину замків землі магнати загарбували силою у шляхти, частину купували, часто як дарування або успадкування. Зростають великі земельні володіння графів Розгоні, Гунт-Пазмані, що стали одним з найбагатших родів на Закарпатті. В Угочанському і Марамороському комітатах у XIV–XV ст. утворилось велике володіння графів руського походження Довгаїв, яким належало близько 35 сіл та понад 300 хольдів землі [11, с. 61]. Тоді ж у південних районах Закарпаття одержав великі володіння видатний угорський полководець, батько короля Матіаша Корвіна Янош Хуньяді. Йому належало 28 замків, 57 міст і містечок, близько тисячі осель [9, с. 14].

Серед королівських доміній найбільшою була Ужанська, маєтки якої тяглися від Тиси до Карпатського хребта і де розміщувалось три замки – Горяни, Невицьке та Унгвар та кілька десятків сіл [10, с. 45–46]. Мукачівською домінією у другій половині XIII–XIV ст. управляли зяті короля – Ростислав Михайлович та Лев Данилович, а від 1393 р. до 1414 р. – князь з Поділля Ф. Корятович. Із ним переселились і кілька тисяч дружинників з родинами [3, с. 11].

Зростає також і церковно-монастирське землеволодіння, великими землевласниками стають не лише католицькі, а й православні монастирі – Мукачівський, Краснобрідський. Католицька церква здебільшого одержувала землі навколо міст. Джерелом зростання церковних земель були королівські надання, але у XV ст. королі видають ряд законів, що обмежують зростання церковного землеволодіння [10, с. 54].

Крім великих латифундій, наприкінці середньовіччя зростають володіння дрібної і середньої шляхти, формується стан немешів, коли одному шляхтичу належало по 10–15 осель. Король Карл-Роберт перевів до стану немешів значну частину замків йобагіонів, серед яких було чимало і руського населення. Законом 1351 р. вся шляхта проголошувалась рівноправною і створювались її місцеві органи – комітатські станові збори, що розглядали та розв'язували ряд питань місцевого життя – суду, управління адміністрації, збору податків. Отже, у Підкарпатській Русі і в цілому Угорщині формується типова для Центрально-Східної Європи становна система місцевого управління.

У грамоті шляхті комітату Унг король Жигмонт 1433 р. підтвердив їй право збирати податки з селян, а магнатам заборонив втручатись у діяльність комітатських зборів [4, с. 171].

Основними галузями господарства у XIII–XV ст. залишались землеробство і скотарство. Землеробство, як і раніше, розвивалось на низинних теренах, але з кінця XIV ст. поширюється на передгірську і частково гірську зони. Здійснювались і меліоративні роботи. З XV ст. частину зерна відправляють на ринки Європи. Технічні культури збувають на ринках Галичини, Горішньої Угорщини і Трансильванії [20, с. 32–33]. Провідною галуззю господарства стають виноградарство і садівництво, зокрема в Мукачеві, на Берегівщині. У другій половині XIII ст. привілей на виноградарство одержує Севлюш. Поширюється воно і на Мараморощину, Ужгородщину. Уже XIII–XV ст. підкарпатські вина, особливо берегівські, середнянські та мукачівські сливи, яблука і черешня вивозили на ринки Галичини, Чеських земель, Польщі [10, с. 153].

Скотарство на Закарпатті найактивніше розвивалось у передгірських і гірських районах. Розводили велику рогату худобу карпатської породи, але найбільше свиней та овець. Здавня розвинуте мисливство було не лише розвагою для шляхти, а й засобом поповнення продуктів, а для селян – ще способом заробітку. З кінця XV ст. шляхта залишає право на полювання лише за собою, що призводить до селянських протестів [8, с. 19–20].

Лісівництво стає спеціальною галуззю господарства лише з кінця XV ст., до того площі лісів скорочувались через розширення орних площ. Більшість продукції лісових промислів збували на місцевих ринках, частину вивозили в інші райони Угорщини, а також до Галичини [10, с. 71].

Пізнє середньовіччя для Підкарпатської Русі стає часом нових колонізаційних процесів. Для розселення прийшлих німців призначались шолтеси, волохів – кенези, які ставали посередниками між колоністами та власниками доміній. Вони одержували наділи і поповнювали ряди немешів – дрібної шляхти. Лише в Ужанському комітаті за допомогою шолтесів було засновано або розширено понад 40 поселень. Волоські поселенці освоювали гірські терени Мараморощини, Угочанського та Березького комітатів. Виникали і волоські оселі військового характеру, які охороняли фортеці та перевали. Спочатку колоністи користувались деякими привілеями, але з XV ст. вони обмежуються [10, с. 80]. Колонізація призводить до зростання кількості населення, яке на кінець XV ст. становить вже близько 110–115 тис. осіб [11, с. 64].

У кінці середньовіччя настають суттєві соціальні зміни. Зростає кількість і набирає сили дрібна шляхта – немеші, якими в деяких селах вважало себе мало не все населення. Різні категорії селянства поступово зникають і стають залежними йобагіонами, для яких обмежують, а

згодом і зовсім відбирають право переходу, лише деяка частина з селянства збагачується і поповнює стан немешів [8, с. 29–30]. Йобагіони мусили сплачувати грошову ренту за користування землею, віддавали частину продуктів як натуральну, відробляли від 1–3 до 51-го дня панщини та віддавали десятину церкві [2, с. 105–132]. Усі мешканці мусили укріплювати мости і шляхи, сплачувати за переїзд поромами і мостами. У середині XIV ст. натуральні повинності становили дев'яту частину врожаю. З кінця XIV ст. дев'яту і десятину почали вимагати грішми, що сприяло розвитку внутрішнього ринку [8, с. 33–34].

Міста Підкарпатської Русі у другій половині XIII–XV ст. залишались у королівській власності і користувались привілеями, які періодично оновлюються, зокрема надається право мати власну печатку. Управління і збір податків доручали наблизенням до короля аристократам. Так, Ужгород перебував в управлінні союзника короля Карла-Роберта – французького графа Другета, у Мукачеві наприкінці XIV ст. порядкував князь Федір Корятович, який спорудив монастир, започаткував регулярне проведення торгів. У 1445 р. Мукачеву було надано магдебурзьке право [16, с. 12]. Недалеко від Берегово (Лумпрехтсас) споруджується фортеця біля с. Вари. Туди переселяються ремісники з навколишніх сіл, чимало німецьких колоністів. Лумпрехтсас одержав статус королівського міста і печатку 1342 р. Через це місто пролягали шляхи з Угорщини на Північ Європи, з Чехії – у Молдавію і на південь Трансильванії. Навколо міста активно займались виноградарством, успішно торгували виробами ремесла, вином, брали участь у транзитній торгівлі [11, с. 67].

Королівським містом був і Севлюш (Виноградів). До його привілеїв належало право вирощувати виноград і вільно продавати вино, безмитно переправляти вантажі через Тису, торгувати на щотижневих торгах і ярмарках. Міщани мали право ловити рибу у ставках, полювати в лісах, будувати млини. Повинності на користь короля були порівняно незначними (одного солдата в армію), 15 динарів з двору як десятину церкві. Згодом таке «севлюське» право було поширене і на інші міста.

Важливим економічним і стратегічним осередком був також Хуст із фортецею, йому було надано статус міста у 1329 р. Хуст контролював водний шлях Тисою, яким перевозилась марамороська сіль у Центральну Європу. Разом з Хустом міські привілеї одержали Вишково, Довге поле, Тячів і Сігет. Їхні мешканці видобували і транспортували сіль [10, с. 180].

Крім згаданих, грамоти на міські привілеї дістали Чинадіїво, Косино, Вилок, Вари та інші

поселення. Юридично на кінець XV ст. на Підкарпатській Русі було близько двадцяти міст, але фактично реальних ознак міста набули лише п'ять – Ужгород, Мукачеве, Берегове, Севлюш і Хуст.

Міське ремесло обслуговувало потреби краю і забезпечувало будівництво й охорону міст. Найпоширенішими були каменярство, кравецтво, шевство, перукарство, столярне ремесло тощо. Поступово почали виникати і цехи, перші згадки про які зафіксовано у кінці XIV ст. [6, с. 47–48]. У середині XIV ст. засновується поселення солекопів – Солотвино. Видобуток солі належав до королівських монополій. До солеваріння долучались колоністи з німецьких країв та Волощини. Поступово видобуток солі зосередився в руках німецьких колоністів, які вдосконалили цей важкий промисел [12, с. 141–142].

Від XIV ст. почався видобуток золотоносної руди в районі Берегова, у селах Пасіка та Верхня Бистра працювали вапнякові каменоломні. У XIV–XV ст. активізувалось використання мінеральних вод. На передгірських і гірських річках споруджали млини, при яких виникали крупорушки для очистки проса, вальці для виготовлення сукна [10, с. 198].

Зростання промислової продукції, переведення більшої частини ренти у грошову форму, розташування краю на перетинах торговельних шляхів сприяло розвитку торгівлі. У всіх містах Закарпаття вже з другої половини XIII, а ще більше у XV ст. відбувались не лише щотижневі торги, а й спеціалізовані річні або сезонні ярмарки. У Берегові щорічні винні ярмарки були запроваджені за королівським привілеєм ще з 1247 р., у Мукачеві – з 1348 р., Севлюш здобув привілей на винні ярмарки у 1355 р., а Хуст і Тячів мали привілеї на торгівлю сіллю. Крім міст, ярмарки відбувались і у селах, Так, вином торгували у с. Косино, Королево і Середне, худобою – у Вишково, Білках, Довгому, Сваляві, деревом – колодами, гонтами, поташем – у с. Порошково, Люта, Ясині тощо. Королівські грамоти охороняли ярмарки Закарпаття від конкуренції з боку інших міст Угорщини та сусідніх країн. У Мукачеві чужі вина можна було продавати лише після того, як буде продано все вино місцевого виробництва [11, с. 71].

Купці Закарпаття вели жваву торгівлю у Молдавії, Чеському королівстві, Галичині та Польщі. Відомі купецькі роди, які спеціалізувались на торгівлі окремими видами товарів. Деякі товари вивозились до Греції, Стамбулу, італійських міст за посередництвом венеційських і генуезьких купців. Найбільше вивозилось виробів з дерева, шкіри, сукна, поташу, вин, коней, худоби, солі, а завозились металеві вироби з Чеського королівства, шовкові тканини з країн Сходу через

Кам'янець, зброя, ювелірні вироби, оливкова олія, венеційське скло тощо [10, с. 198]. У грошовому обігу траплялися динари, флорини, марки, іноді товари просто обмінювались, роль краю у торгівлі Центральної Європи поступово зростала.

Успішному розвитку господарства в Підкарпатській Русі дуже заважали внутрішні чвари між шляхтою і магнатами, Участь шляхти у сепаратистських виступах, наприклад, проти централізаторської політики Карла-Роберта, вплив гуситських рухів, зокрема в Ужгороді та Мукачевому, призвели до об'єднання трьох панівних станів Трансильванії у так званий Трипартіум [21, с. 61] – союз трьох етносів – мадяр, саксів і секейв, дуже позначилась на становищі місцевого населення, переважно русинів або волохів. Ускладнило становище в краю повстання куруців, пов'язане з організацією загонів для оборони проти турків. Події повстання та його криваве придушення серйозно підірвало обороноздатність Угорщини напередодні османської агресії.

Успішний економічний і досить активний політичний розвиток Угорщини був перерваний катастрофою під Могачем, після якої єдине королівство надовго припинило своє існування. 1541 р. османи закріпились у Буді і з угорських теренів створили Будійський пашалік. На східних землях відродилось князівство Семиграддя (Трансильванія) на чолі з графом Я. Запольяї, якого навіть обрали королем, але стани західної Угорщини, повагавшись, обрали, як і чеські та моравські стани, своїм королем Фердинанда I Габсбурга, з чого і започаткувалось формування конгломерату Габсбурзьких володінь [17, с. 184–186]. Трансильванія була змушена визнати васальну залежність від Османської імперії, але не поривала зв'язків з королівською Угорщиною. Фердинанда королем вони не визнали, Янош Запольяї до смерті воював за королівську корону, від претензій на неї відмовився лише його син і Трансильванія стала своєрідним кондомініумом Габсбургів і Османів [19, с. 71].

В цих умовах Підкарпатська Русь була поділена на дві частини. центральні і західні райони з містами Мукачеве, Берегове, Севлюш, Хуст і Тячів відійшли до (Семиграддя) Трансильванії, а Ужанський комітат з містом Ужгород та ужгородською, невичанською і середнянською фортецями потрапили під владу Габсбургів. Сфери володінь довго не могли визначити, що призвело до спустошливих походів з обох сторін, ворожість між якими посилювалась ще й конфесійними відмінностями між католицькою Угорщиною і протестантською Трансильванією. Тільки договір 1595 р. закріпив березький комітат і мукачівську фортецю за Трансильванією [21, с. 131]. Терени краю стали прикордонними,

економічний розвиток був ускладнений походами турків і важкими умовами постачання продуктами воюючих армій, що спричинились і до великих матеріальних втрат, і до загибелі значної кількості населення. Проте належність до Трансильванії, а не до Будійського пашалика, на терени якого поширилось пряме османське управління, врятувало економіку регіону від стагнації, характерної до підосманських теренів.

Отже, протягом XI–XIV ст. до Підкарпатської Русі уже проникали вітри європейських змін, успішно розвивались ремесла, торгівля, яка часом набувала постійного характеру, активніше використовувались природні ресурси – сіль, ліс, мінеральні води, починав формуватись територіальний поділ праці, економіка краю залучалась до міжнародного ринку.

1. Ачади И. История венгерского крепостного крестьянства / И. Ачади. – М. : Иностранная литература, 1956 – 329 с.
2. Войтович Л. Карпатські хорвати у етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя / Л. Войтович // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – 2004. – Вип. 4. – С. 105–132.
3. Задорожній В. Зоря незгасна / В. Задорожній, О. Мазурок, І. Шульга. – Ужгород : Закарпаття, 1986. – 86 с.
4. История Венгрии / Отв. ред. Т. М. Исламов. – М. : Наука, 1967. – Т. 1. – 369 с.
5. Історія Центрально-Східної Європи / Відп. ред. Л. О. Зашкільняк. – Львів : Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – 658 с.
6. Коломиец И. Г. Очерки по истории Закарпатья / И. Г. Коломиец // Сборник работ по истории. Труды Томского государственного университета. – Т. 121. – 1953. – С. 38–51.
7. Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI ст. / В. Королюк. – М. : Наука, 1956. – 344 с.
8. Лелекач М. М. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV–XV ст. / М. Лелекач. – Ужгород : Вид-во Ужгородського держ. ун-ту, 1995. – 256 с.
9. Маркуш В. М. Социально-экономические отношения и классовая борьба в северо-восточной Венгрии и Закарпатье в XIV–XVII вв.: на материалах Марамарошины: Автореф. дис...канд. ист. наук / В. Маркуш. – Ужгород, 1974. – 18 с.
10. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі / О. Мицюк. – Ужгород : Закарпаття, 2003. – Т. 1. – 239 с.
11. Нариси історії Закарпаття / Відп. ред. І. Гранчак. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1995. – 361 с.
12. Науковий збірник товариства «Просвіта» Рочник 1. – Ужгород, 1928. – 75 с.
13. Неядлы З. История Карпатской Руси до XIV ст. / З. Неядлы. – М. : Наука, 1952. – 257 с.
14. о. Пап С. Історія Закарпаття / о. С. Пап. – Т. 1. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 432 с.
15. Пеняк С. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. / С. Пеняк. – К. : Наук. думка, 1980. – 311 с.
16. Троян М. В. Мукачевський замок / М. Троян. – Ужгород : 1987. – 69 с.
17. Цюльнер Е. Історія Австрії / Е. Цюльнер. – Львів : Карпати, 2001. – 552 с.
18. Denis Sinor. The Outlines of Hungarian Prehistory / Sinor Denis // Journal of World History. – 1996. – № 4(3). – P. 510–534.
19. History of Transilvania. Volume 1. From beginning to 1606. New Jersey 2001. – 433 p. – Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/03400/03407/html/index.htm/> – Назва з екрана.
20. Perfecky E. Socialne a hospodarske pomeri Podkarpatske Rusi ve stoleci XIII–XV / E. Perfecky. – Bratislava, 1924. – 231 s.
21. Szugar P. F. A History of Hungary / P. Szugar, P. Hanak, T. Frank. – Bloomington : Indiana University Press, 1990. – P. 121–136.

*T. Balabushevych*

## SUBCARPATHIAN RUS IN THE LATE MIDDLE AGES (ELEVENTH – FIFTEENTH CENTURIES)

*Drawing from foreign sources and publications as well as previously forbidden authors of the interwar period, the article examines political and economic developments in Subcarpathian Rus in the eleventh through fifteenth centuries, which are still viewed through old-fashioned stereotypes.*

**Keywords:** Subcarpathian Rus, Croats, Ruthenians, Wallachians, Duchy of Rus, salt production, commercial ties.